

HOSPODINE, POMILUJ NY

(Rekonstrukce R. Jakobsona)

Gospodi, pomilui ny!
 Isuse, pomilui ny!
 Spase vsego mira,
 spasi ny i uslyši,
 5 Gospodi, glas našich!
 Dazь vsěmъ, Gospodi,
 žiznъ i mırъ vъ [na?] zemli!
 Kъgьleš! Kъgьleš! Kъgьleš!

(Rekonstrukce F. V. Mareše)

Gospodine, pomilui!
 Jezu Kriste, pomilui!
 Spase vsego mira,
 spasi ny i uslyši,
 5 Gospodine, glasy naše!
 Dai namъ, Gospodine,
 žiznъ a mırъ vъ zemi!
 Kъgьleš! Kъgьleš!

(Praha UK XVII F 30, fol. 96a)

Hospodine, pomiluj ny!
 Jezu Kriste, pomiluj ny!
 Ty spase všeho míra,
 spasiž ny i uslyšiž,
 5 Hospodine, hlasy naše!
 Daj nám všěm, Hospodine,
 žizň a mír v zemi!
 Krlěš! Krlěš! Krlěš!

Jan z Holešova, Výklad písně Hospodine, pomiluj ny (1397)
(podle rukopisu NUK III D 17)

(16r^a)

Quinto notandum est, quod hoc canticum, cuius subiectum est peticio et incipit "Hospodine, pomiluj ny", prima sui divisione dividitur in duas partes: primo sanctus Adalbertus postulat divinam miseracionem, secundo resumit suam postulacionem (secunda ibi in fine cantici: "krles, krles"). Adhuc prima in duas: primo facit petitionem ad patrem, secundo ad filium (secunda ibi "Iesu Criste"). Circa primam partem sanctus Adalbertus dicit sic: Domine sancte pater in celestis, fac miseracionem tuam nobiscum in necessitatibus nostris.

Ubi sciendum est primo, quod hec duo nomina in Boemico "hospodyn" et "pan" secundum proprietatem significacionis differunt inter se, quia "hospodyn" significat dominum celestem, sed "pan" proprie significat dominum terrestrem, tamen ex usu frequenter iam "pan" vocatur dominus celestis, ut in Symbulo apostolorum dicitur "pana naffyeho IesuChrista", et communiter dicitur "pan boh nebesky". - Secundo sciendum est, quod hec diccio "hospodyne" in principio huius cantici non debet dici in nominativo sic "hospodyn", sed debet dici in vocativo sic "hospodyne". Et hoc potest probari triplici racione: prima racio huius est, quia sanctus Adalbertus sermonem huius cantici loquitur immediate ad Deum tanquam prima persona ad secundam, sicut patet per sequencia. (16r^b) Nam postea non dicitur in nominativo "IesuChristus" nec dicitur "(pa)", sed dicitur in vocativo "IesuChriste, paf". Et ex quo predicta diccio cum istis: unum et eundem sermonem loquitur, ergo ipsa cum eis etiam debet dici in principio in vocativo "hospodine" et non in nominativo "hospodin". Secunda racio est, quia iste diccionibus in Boemico "hospodine pomiluj ny, JesuChriste, pomiluj ny", sunt ille diccionibus grece, que in missa latina canuntur, scilicet "kyrieleyson cristeleyson", et hec sic exponuntur: "kyrie, id est domine, et "Criste eleyson" miserere, et aliquando additur "ymas", quod est nobis. Igitur sicut hic ista diccio "kyrie", id est domine, in vocativo dicitur, ita et ista diccio "hospodine" in principio sibi in significacione equivalens debet dici in vocativo. Tercia racio est, quia postea in hoc cantico bina vice predicta diccio dicitur et utrobique in vocativo dicitur "hospodine", ergo in primo loco debet dici in vocativo, ex quo sub eodem sensu stat cum illis sequentibus in textu. Et ideo patet, quod male et corrupte dicunt, qui eam proferunt vel scribunt ibidem in nominativo, dicentes "hospodya pomiluj ny" et non in vocativo "hospodine pomiluj ny".

Sequitur "Iesu Criste". Hic sanctus Adalbertus facit petitionem ad filium. Et dividitur in duas partes. Primo dirigit petitionem suam ad ipsum in generalia, secundo deprecatur eum in speciali (secunda ibi: "ty paf").

Jan z Holešova, Výklad písně Hospodine, pomiluj ny
(Překlad R. Holinky)

Za páté jest třeba poznamenati, že se tato píseň, jejímž obsahem je prosba a jež se začíná "Hospodine, pomiluj ny", dělí na dvě části: v první svatý Vojtěch prosí o boží smilování, v druhé znovu opětuje svou prosbu; následují na konci písně slova "krleš, krleš". Prvá se dělí na dvě části: nejprve svatý Vojtěch vznáší prosbu k Otci, pak k Synovi; proto po první prosbě následuje "Jezukriste". Co se týče první části, svatý Vojtěch praví toto: "Svatý pane, nebeský otče, smiluj se nad námi v našich potřebách."

Tu jest třeba vědět nejprve, že se tato dvě česká slova "hospodin" a "pán", liší svým významem, poněvadž "hospodin" znamená pána nebeského, ale "pán" vlastně znamená pána pozemského; avšak pro časté užívání se i nebeský pán již nazývá pán, jako se praví ve Vyznání apoštolském "pána našeho Jezukrista" a obecně se říká: "pán bůh nebeský". Za druhé jest třeba vědět, že se slovo "hospodine" na počátku této písně nemá říkat v nominativě, totiž "hospodin", nýbrž má se říkat ve vokativu "hospodine". A to lze dokázat trojím důvodem. Prvý důvod toho jest ten, že se svatý Vojtěch slovy této písně obrací bezprostředně k Bohu, jako první osoba k druhé, jak je patrné z toho, co následuje, neboť se dále nepraví v nominativě "Jezukrist" ani "spas", ale praví se ve vokativě "Jezukriste" a "spase"; a protože výše řečené slovo "hospodine" tvoří s těmito slovy jednu a tutéž větu, tedy musí být samo spolu s nimi na počátku také řečeno ve vokativu "hospodine", a nikoli v pádě první "hospodin". Druhý důvod je ten, že tato slova "hospodine, pomiluj ny, Jezukriste, pomiluj ny" v češtině jsou ona řecká slova, jež se zpívají v latinské mši, totiž "Kyrieleyson, Christeleyson," a ta se vykládají takto: "kyrie", to jest "pane" a "Kriste, eleyson" "smiluj se"; a někdy se přidává "ymas", to jest "nad námi". Proto, jako se toto slovo "kyrie", to jest "pane", říká ve vokativu, tak se i na počátku toto slovo "hospodine", jež je mu významem rovnocenné, musí říci ve vokativu. Třetí důvod je ten, že se dále řečené slovo v této písní dvakrát opakuje a po každé se praví ve vokativu "hospodine"; tudíž i na místě prvé se má říci ve vokativu, protože stojí ve stejném smyslu jako ona slova, která v textu následují. A proto je jasné, že špatně a pokaženě mluví, kdo je tam vyslovuje nebo píše v nominativu "hospodin", říkajíce "hospodin, pomiluj ny" a nikoli ve vokativu "hospodine, pomiluj ny".

Následuje "Jezukriste". Tu svatý Vojtěch vznáší prosbu k Synovi a prosba se dělí ve dvě části: nejprve obrací k němu svou prosbu ve smyslu všeobecném, po druhé jej prosí ve smyslu zvláštním; následuje tam "ty spase".

Quantum ad primam partem, sicut ad patrem oraverat, ita et ad filium orat dicens "Iesu Criste" fac miseracionem tuam nobiscum in necessitatibus nostris.

Ubi sciendum est primo, quod hic sanctus Adalbertus duas petitiones facit, et unum postulat, scilicet miseracionem, quia pater et filius due persone sunt et unus Deus, sicut ipse Dominus Iohannis X^o dicit: "Ego et pater unum sumus". Secundo sciendum est, quod "Ihesus" est nomen hebraicum et significat id quod salvator, quia, ut Matthei primo dicitur, ipse salvum fecit populum suum a peccatis eorum. Tercio sciendum est, quod "Cristus" est nomen grecum et est id quod unctus, quia ipse est unctus oleo leticie pre participibus suis (Psalmo 44°) et unccione spirituali, nam anima eius beatissima ab instanti creacionis sue fuit repleta omnibus graciis, virtutibus et scienciis super omnes alios, ut dictum Ioannis 3°, quod "datus est ei Spiritus sanctus non ad mensuram", et ibidem, scilicet capitulo primo sanctus Ioannes de ipso dicit "vidimus eum plenum gracia et deitate". (16v^a)

Sequitur "ty spase". Hic sanctus Adalbertus dirigit petitionem suam ad Ihesum in speciali, et dividitur in duas partes. Primo captat benivolenciam salvatoris, secundo optat bonum salvacionis (secunda ibi: "(pa(f)yzs ny)"). Circa primam partem provocans salvatorem ad piam exaudicionem dicit: "domine Iesu Criste, credimus et confitemur, quia tu es salvator totius mundi".

Ubi sciendum est primo, quod nos Bohemi et genere et lingua originaliter processimus a Charvatis, ut nostre Cronice testantur, et ideo nostrum boemicale ydioma de genere suo est charvaticum ydioma, nam precise charvaticum ydioma nobiscum intravit ad istas silvas et ad hec deserta, que adhuc in nullius hominis dominio et possessione fuerunt, sed in solius Dei, et ex illis gravi labore nostro extirpavimus nobis hanc Boemie terram, que, iam propria nostra, iniuriose et contra ius destruitur et aufertur nobis, Deus iustus iudex misereatur nostri et sanctus Adalbertus. Et ideo in principio omnes Bohemi in hac terra loquebantur precise ut modo loquuntur Charvati; sed illud primum charvaticum ydioma huius terre, remote abiens huc a sua charvatica terra, per diversos et longos temporis successus ita est in se mutatum in hac terra, quod iam multa aliter loquimur quam Charvati et quam ante nos Bohemi in hac terra loquebantur. Sed fluente tali inmutacione ydicetis nostri sanctus Adalbertus suo tempore adhuc invenerat aliquid de charvatico modo loquendi, et componens istud canticum composuit illud in eo sermone, quem tunc invenerat, et qui tunc communiter currebat, aliquantulum adhuc modo charvatico. Et ideo in hac presenti particula sunt due vocabula charvatica, scilicet "(pafe" et "mira", que propter predictam mutacionem ydicetis nostri iam non sunt nobis modernis Bohemis nota et quoad usum, et quoad intellectum, et ideo iam indigent declaracionem nobis tanquam alia, latina vel greca, propter quod sciendum est, quod "(pafe" est vocativus huius nominis "(paf", et est idem, quod "salvator".

Co se týče první části, jako se dříve modlil k Otci, tak se modlí i k Synovi řka: "Jezu Kriste, smiluj se nad námi v našich potřebách."

Tu je třeba vědět nejprve, že tu svatý Vojtěch vznáší dvě prosby, ale jedinou věc žádá, totiž smilování, protože Otec a Syn jsou dvě osoby, a jeden Bůh, jak praví sám Pán (Jan 10): "Já a Otec jedno jsme." Za druhé je třeba vědět, že Iesus je jméno hebrejské a znamená totéž co "spasitel", protože, jak se praví v první kapitole Matoušově, on spasil lid svůj od hříchů jeho. Za třetí je vědět, že Christus je jméno řecké a znamená totéž co "pomazaný", poněvadž je pomazán olejem radosti nad účastníky své (Žalm 44), a to pomazáním duchovním, neboť jeho nejsvětější duše od okamžiku svého stvoření byla naplněna všemi milostmi, ctnostmi a věděním nade všechny jiné, jakož se praví u Jana 3, že mu byl dán Duch svatý nikoli odměřeně; a tamtéž, totiž v první kapitole, svatý Jan o něm praví: "Viděli jsme ho plného milosti a pravdy."

Následuje "ty spase". Zde se svatý Vojtěch obrací se svou prosbou k Ježíši ve smyslu zvláštním a prosba se dělí na dvě části: nejprve se uchází o přízeň Spasitelovu, za druhé žádá dobro spásy; následují tam slova "spasiž ny". Co se týče první části, vyzýváje Spasitele k laskavému vyslyšení, praví: "Pane Ježíši Kriste, věříme a vyznáváme, že ty jsi Spasitel celého světa."

Tu jest třeba vědět nejprve, že my Čechové i rodem i jazykem původně pocházíme od Charvátů, jak praví nebo dosvědčují naše kroniky, a proto náš český jazyk svým rodem je jazyk charvátský. Právě charvátský jazyk to byl, který s námi vstoupil do těchto hvozďů a do těchto pouští, jež do té doby nebyly ani v majetku ani v držení žádného člověka, ale jen samého Boha; a z nich těžkou prací jsme si vyklučili tuto Českou zemi, která se nyní, ač nám právem náleží, nespravedlivě a proti právu ničí a nám odnímá; Bůh, soudce spravedlivý, smiluj se nad námi a svatý Vojtěchi! A proto na počátku všichni Čechové v této zemi mluvili právě tak, jako nyní mluví Charváti; ale onen prvotní charvátský jazyk této země, v dalekém odloučení od své charvátské vlasti, v průběhu rozličných a dlouhých časů se v této zemi ve své podstatě tak proměnil, že mnohé již mluvíme jinak než Charváti a než před námi mluvili Čechové v této zemi. Ale zatím co se dála taková změna našeho jazyka, svatý Vojtěch ve své době nalezl ještě něco z charvátského způsobu mluvení, a skládaje tuto píseň, složil ji v oné řeči, jakou tehdy nalezl a jež byla tehdy obecně běžná, tudíž ještě poněkud po charvátském způsobu. A proto v této naší části jsou dvě slova charvátská, totiž "spase" a "mira", jež pro zmíněnou proměnu našeho jazyka nám novodobým Čechům již nejsou známa ani užíváním, ani významem, a proto již pro nás potřebují vysvětlení jako jiná slova latinská nebo řecká. Protož je třeba vědět, že "spase" je vokativ slova "spas" a znamená totéž co "spasitel", "salvator";

Nam ubi nos moderni Boemi "salvator" dicimus "spasitel", ibi antiqui Boemi dicebant "spas" in nominativo et "spase" in vocativo, hac litera "s" utrobique in suo forti sono prolata. - Secundo sciendum est, quod hec dicitio "mira" est (16v^b) genitivus huius nominis "mir". Et in bohémico et in charvatico sermone sunt etiam nomina equivoca, sicut ista dicitio "prst" significat duo, quia prst est minuta terra, et prst est membrum in manu, scilicet digitus. Ita etiam ista dicitio "mir" apud Charvaticos est equivoca ad duo significata: unomodo "mir" est idem, quod mundus seu seculum, quod nos dicimus (wyet, alio modo idem est quod pax. Et hanc equivocacionem et significacionem huius nominis "mir" possum probare per titulum charvaticum "Agnus dei", quod ipsi in missa sua precise isto tenore dicunt, scilicet "aganczce bozy wzemleg grechi mira day nam mir", quod exponitur sic: "aganczce bozy", id est agnus dei, "wzemle", id est tollis, "i", id est qui (quia ipsi postponunt "qui"), "grechi mira", id est peccata mundi, "day nam mir", id est dona nobis pacem. Et qui vult, potest hoc in Praga apud Slavos experiri. Et ideo sicut in hoc "Agnus Dei" "mira" in primo loco est idem quod mundi, et "mir" in fine eius est idem quod pacem, sic in isto cantico sancti Adalberti "mira" in primo loco est idem quod mundi et "mir" in fine eius est idem quod pacem; et isto modo sanctus Adalbertus "mira" in hoc cantico posuit, et Boemi sui temporis loquebantur et intelligebant.

Tercio sciendum est, quod ubi iam per ignoranciam et errorem in cantico dicunt "wyffeho", id est superioris, ibi per veram posicionem sancti Adalberti debent dicere "wfeho", id est totius, quod est adiectum eiusdem nominis, scilicet "mira", in genitivo casu. Et est verus sensus huius particule "ty (p. a/s wffeho mira", id est "tu salvator totius mundi", id est generis humani, et hoc textu et sensu posuit eam sanctus Adalbertus a principio in cantico. Hoc tamen plenius declarabitur infra in 7° et, 8° notabilibus.

neboť kde my, novodobí Čechové, "salvator" vyjadřujeme slovem "spasitel", tam staří Čechové říkali v nominativu "spas" a ve vokativu "spase", při čemž hláska s se vyslovuje v obou případech v plné síle zvuku. Za druhé jest vědět, že slovo "mira" je genitiv slova "mir". I v češtině jako v charvátštině jsou také slova dvojího významu, jako na př. slovo "prst" znamená dvě věci: "ta prst" je sypká země, kdežto "ten prst" je úd ruky, totiž "digitus"; tak také toto slovo "mir" u Charvátů má dva významy: jednak je "mir" totéž co svět, "mundus" nebo "seculum", což my vyjadřujeme slovem "svět", jednak je totéž co pax, "mír". A tuto dvojakost významu tohoto slova "mir" mohou dokázat také charvátským zněním "Agnus Dei", jež oni ve své mši přesně taktó říkají, totiž "Agancce boží, vzemle i grechi mira; day nam mir", což se vykládá taktó: "Agancce boží", to jest "beránku boží"; "wzemle", to jest "animáá"; i, to jest "který" (neboť oni kladou "který" za sloveso); "grechi mira", to jest "hříchů světa"; "day nam mir", to jest "dej nám mír". A kdo chce, může se o tom přesvědčit v Praze u slovanských mnichů. A proto, jako v tomto "Agnus Dei" "mira" položené na prvním místě je totéž co "světa" a "mir" na jeho konci jest totéž co "mír", tak v této písní svatovojtěšské "mira" na prvním místě je totéž co "světa" a "mir" na jejím konci totéž co "mír"; tak totiž svatý Vojtěch užil slova "mir" v této písní, neboť Češi jeho doby tak mluvili a rozuměli.

Za třetí jest vědět, že kde již z nevědomosti a mylně v písní říkají "vyššieho", to jest "vyššího", tam podle původního znění svatého Vojtěcha mají říkati "všeho", to jest "celého", což je přídavné jméno k témuž jménu, totiž "mira" v genitivu; a pravý smysl tohoto úseku je "Ty spase všeho mira", to jest "ty spasiteli celého světa", totiž lidského pokolení. A v tomto znění a smyslu ho užil svatý Vojtěch původně v písní. To však bude obšírněji vyloženo níže v poznámce sedmé a osmé.